

Окремі науково-дослідні розробки здійснюють вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації. На базі галузевої науково-дослідної текстильної лабораторії Херсонського державного технічного університету та ВАТ «Херсонський бавовняний комбінат» створено текстильний науково-технологічний парк «Текстиль», основними завданнями якого є: організація, сприяння, створення та реалізація конкурентоспроможної продукції для задоволення потреб виробництва на основі сучасних високих технологій, впровадження нових наукомістких, енергозберігаючих та екологічно безпечних технологій, здійснення переходу на нові форми науково-дослідних робіт, створення умов для надання інформаційних та експертних послуг, підготовка та перепідготовка кадрів для текстильних підприємств.

На закінчення слід зазначити, чому на підприємствах легкої промисловості необхідне впровадження «ощадливого виробництва». Можна наголосити на основних причинах – висока собівартість продукції, внаслідок нестачі сировини, низька якість продукції, застарілі обладнання та технології, не дотримання термінів постачання, висока енергомісткість та витратність виробництва. Застосування інструментів «ощадливого виробництва» зможе суттєво підвищити ефективність виробництва, що в свою чергу відобразиться на економічних показниках діяльності підприємства.

2.3. Стратегічні напрями підвищення ефективності функціонування регіональних агросоціальних систем

Сучасний етап розвитку ринкової форми господарювання в аграрному секторі економіки виявив, що необхідними умовами подальшого розвитку є формування регіональних вертикально інтегрованих структур як єдиних економічно і соціально орієнтованих систем. До таких систем і належать й регіональні агросоціальні системи. Системний підхід передбачає вивчення складних інтегрованих формувань у взаємозв'язках і взаємозалежностях усіх елементів систем, з яких вони складаються. Зокрема, цей підхід дає змогу

дослідити функціонування агросоціальної системи певного регіону з позиції діяльності агроекономічної інтегральної системи. Це стосується, насамперед, використання людського капіталу та розселення населення як невід'ємної компоненти функціонування агроекономічної системи регіону, що має специфічне визначення відповідно до місцевих агроекологічних умов. Розвиток різних організаційно-правових форм господарювання в аграрній сфері неодмінно впливає на трансформацію як поселенської мережі, так і демографічних та соціальних процесів життєдіяльності сільського населення. Кожен з елементів цієї системи доповнює єдину агросоціальну цілісність, чим і підвищує ефект її функціонування. Отже, сутнісною ознакою функціонування регіональної агросоціальної системи є комплексність і збалансованість, у якій завдяки взаємообумовленості й доповнюваності складників проявляється інтегральна дія як агроекономічної, так і агросоціальної систем.

Головними суб'єктами агровиробничої й агросоціальної діяльності в регіонах є агропідприємства та господарства населення. Цільова функція агропідприємств – виробництво продукції, її збут й отримання прибутку. Господарства населення більшою мірою зорієнтовані на самозабезпечення продовольством і частково – на виробництво продукції для продажу й отримання прибутку, тому соціальна система села функціонує в певній сфері економічних відносин – аграрних. Соціальна діяльність значною мірою зумовлена функціонуванням аграрної економічної системи регіону. Водночас соціальна діяльність забезпечує функціонування аграрної. Ефективне, тобто корисне як для агропідприємств, так і для населення, функціонування цієї системи вимагає певної збалансованості і пропорційності. Для цього необхідне узгодження видів і сфер діяльності товаровиробників, забезпечення стабільного як економічного, так і соціального його зростання.

Економічні і соціальні реформи, які активно відбуваються в Україні, свідчать про те, що негативні тенденції в динаміці і структурі виробництва та соціальному розвитку зберігаються до сьогодні. Особливо гострими є питання розвитку агропромислового комплексу й соціальної сфери села. Закон України

«Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» разом зі змінами та доповненнями має виняткову значущість для вирішення не лише поточних, але й стратегічних завдань виробництва продовольчої продукції сільськогосподарськими підприємствами і забезпечення населення продуктами харчування¹⁵¹. Водночас окреслена пріоритетність майбутнього соціального розвитку села ще не реалізована. Структурно цінності визначені таким чином, що розвиток агропромислового комплексу спрямований на забезпечення пріоритетності соціального розвитку села. Його пріоритетність визначена насамперед соціальною цінністю продукції — створенням продовольчої безпеки в країні. Важливість агропромислового комплексу полягає і в тому, що він є чинником формування ринку продукції та забезпечує отримання прибутку для товаровиробників. Економічна пріоритетність діяльності агропромислового комплексу полягає в тому, що він стає інтегратором розвитку багатьох галузей промисловості, ринкової та соціальної інфраструктури, управління тощо, тобто виступає економічним полюсом формування соціально-економічної системи країни.

Рівноцінна пріоритетність визначена цим Законом не лише щодо економічного, а й соціального розвитку села — демографічного, демоекономічного, екістично-планувального тощо. Розвиток агропромислового комплексу та соціоекономічних систем взаємозумовлений тим, що трудовий капітал сільського населення є невід'ємним й активним компонентом виробництва аграрної продукції.

На узгоджений розвиток соціального розвитку села й агропромислового комплексу спрямовані також організаційно-економічні та правові заходи, засоби забезпечення пріоритетності їх розвитку, умови утворення форм господарювання, пріоритетність державних централізованих капіталовкладень в агропромисловий комплекс та соціальну сферу села. Визначені переваги села та

---

¹⁵¹ Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»: за станом на 01.01.2015 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Відомості Верховної Ради України. — 1990. — № 45. — Ст. 602. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

пільги, порівняно з містом, у розвитку соціально-культурної та побутової інфраструктури, соціального захисту сільського населення, поліпшення демографічної ситуації на селі, зокрема щодо підвищення народжуваності та напрямів міграційних процесів тощо.

Для розвитку аграрної економіки передбачене вдосконалення політики цін, яка має сприяти еквівалентному обміну між продукцією сільського господарства та промисловості, гарантії прав виробника, сприятливі кредитні відносини, податкові пільги тощо.

Передбачені механізми фінансування й наукових досліджень з проблем розвитку села та агропромислового комплексу, приймання молоді із сільської місцевості до вищих навчальних закладів та підготовки й використання кваліфікованих кадрів тощо. Зазначені положення є обов'язковими під час розроблення та прийняття законодавчих і нормативних актів, які стосуються розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села.

При подальшому вдосконаленні законодавчо-нормативної бази процеси агропромислового розвитку й розвитку сільської місцевості великою мірою розглядають у їх єдності — держава забезпечує пріоритетний розвиток аграрного сектора економіки та сприяє становленню однакової якості життя громадян як на селі, так і в місті. Крім того, діяльність агропромислового сектора розглядають через призму забезпечення європейських стандартів життя сільського населення. Це стосується розвитку інфраструктури сільських територій, створення робочих місць у сільській місцевості за рахунок державних фондів, сприяння розвитку житлово-комунального господарства, газо- і водопостачання, побутового обслуговування жителів села, культурно-освітнього розвитку сіл тощо.

Ураховуючи прийняті законодавчі та нормативні акти щодо розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села, ситуація в аграрній сфері вимагає поліпшення, а в соціальній сфері села вона є критичною. Умови праці дрібних товаровиробників і селянських господарств суттєво не покращилися. Немає суттєвих зрушень у поліпшенні соціальних умов життя

сільського населення — низький рівень оплати праці найманих працівників у сільському господарстві, напружений ринок праці в сільській місцевості, незабезпеченість роботою за місцем проживання, що призводить до зuboжіння значної частини жителів сіл. Має місце значне відставання в розвитку сільської невиробничої сфери, високі темпи міграції сільської молоді, що в перспективі може призвести до незадоволеного попиту аграрного виробництва. Погіршується демоекономічна структура населення за рахунок зростання частки осіб працездатного віку, знижується трудовий потенціал сільської місцевості, що негативно позначатиметься на трудобезпеженості аграрного виробництва й розвитку соціальної сфери в сільській місцевості, зменшується людність сіл і сільська поселенська мережа.

Зазначене вимагає активізації діяльності органів влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування, територіальних громад у сільській місцевості як в поліпшенні законодавчого забезпечення агро економічної діяльності, так і в розробленні нормативних документів впливу на агропромислову діяльність і соціальний розвиток села, створення нових можливостей для розвитку агропромислового комплексу в цілому і конкретних проблемних регіонів, підвищення якості життя населення незалежно від місця його проживання.

У структурі механізмів і суб'єктів, які значною мірою впливають на стратегію організації діяльності аграрних підприємств і господарств населення, як відзначалося вище, важлива роль належить удосконаленню управління територіями, упорядкування взаємовідносин між бізнесом, громадою і владою з метою створення сприятливих умов для економічної діяльності, а також підвищення рівня життя населення в кожному населеному пункті. Саме на управління в межах функцій місцевого самоврядування покладені вимоги забезпечення динамічного збалансованого комплексного соціально-економічного сталого розвитку агровиробничих й агросоціальних систем. Ця функція має як тактичне, так і стратегічне значення у питаннях організації ефективного використання агроресурсів та соціального капіталу в сучасних

умовах і вирішення завдань майбутньої діяльності, відповідності їх потребам сьогодення етапу і стратегічним завданням розвитку.

Зважаючи на те, що агросоціальна система являє собою соціально-економічну цілісність із специфічним ринковим механізмом господарювання та державного управління й місцевого самоврядування, для ефективного функціонування виникає необхідність зміни принципів її діяльності шляхом розширення функцій територіальної громади. Це викликано тим, що згідно з європейськими принципами побудови системи управління регіональним і місцевим розвитком підвищується роль територіальних громад. Сьогодні склалася ситуація, коли суб'єкти економічної діяльності в регіоні перебувають поза сферою впливу органів місцевого самоврядування і громади. Це стосується ситуації, коли не збігається розміщення суб'єктів економічної діяльності і місця їх юридичної реєстрації. Тим самим виводяться зі сфери впливу органів місцевого самоврядування як фінансові платежі до місцевих бюджетів, так і можливі зміни щодо структури та обсягів виробництва продукції, розміщення виробничих потужностей, незбалансоване завчасно з використанням місцевих трудових ресурсів. Це може викликати загострення проблем на регіональному ринку праці. Отже, для забезпечення збалансованого розвитку економічних і соціальних процесів стратегічним напрямом має стати специфічний механізм партнерських відносин між суб'єктами підприємництва, місцевою владою і громадою.

Зазначене викликано тим, що кожен регіон як соціально-економічна система сьогодні функціонує в умовах міжрегіональних і глобальних відносин. Це формує особливий тип взаємозв'язку і взаємозалежності регіону в міжрегіональному і глобальному просторі. Рух фінансових ресурсів, товарів, робочої сили при цьому регулюється попитом і пропозицією, міжнародними правовими механізмами. У такий спосіб формується особливий тип міжрегіональних соціально-економічних відносин, які впливають на використання місцевих кадрів, ресурсів, отримання доходу і його розподілу тощо. Це має бути однією з вихідних засад розроблення стратегії формування й

функціонування агросоціальних систем регіонів. Особливо тих, які базуються на системі агрохолдингових відносин, продукція яких збувається на глобальних ринках продовольства і якнайбільше залежить від світової кон'юнктури.

Отже, агросоціальна система певної території, що зумовлена певним типом господарської діяльності, має складну структуру й систему зв'язків між елементами, функціонує в системі міжрегіональних і глобальних відносин і виступає одночасно функцією територіальної організації суспільства. На рис. 2.3 відтворено стратегічні принципи формування локальних агросоціальних систем.

В останній історичний період розвитку аграрної економіки України активно формується особливий тип організації господарської діяльності — міждержавні (глобальні) економічні простори. Оскільки виробництво певних видів аграрної продукції перевищує національну потребу, то це зумовлює розвиток міждержавних зв'язків. Регіони виробництва експортної продукції стають суб'єктами міжнародних відносин, а їх економіка — елементом міжнародної системи виробництва і споживання певних її видів. Такий характер розвитку агровиробничих систем необхідно враховувати при визначенні механізмів розвитку соціального сектора цієї системи — підготовці та використанні людського капіталу, вироблення й реалізації нових знань, їх творчого застосування у виробничій діяльності.

Виробничі і збутові мережі, як і корпоративна соціальна інфраструктура, підпорядковані крупному глобальному інвестору. У цих нових умовах місцеві територіальні громади не можуть суттєво впливати на діяльність крупних агроформувань, зважаючи на власні інтереси. Саме власники підприємств, акціонери, інвестори, які перебувають за межами територіальної громади і навіть країни, можуть впливати на обсяги виробництва, ринки збуту, розширення чи закриття підприємств у певному регіоні, переміщення своєї діяльності в інші регіони, незважаючи на регіональні економічні, соціальні чи екологічні проблеми. Функціонування агросоціальної системи в таких умовах обмежене законодавчо-нормативною базою в галузі оподаткування й

добровільною нерегламентованою спонсорською діяльністю підприємців-товаровиробників.

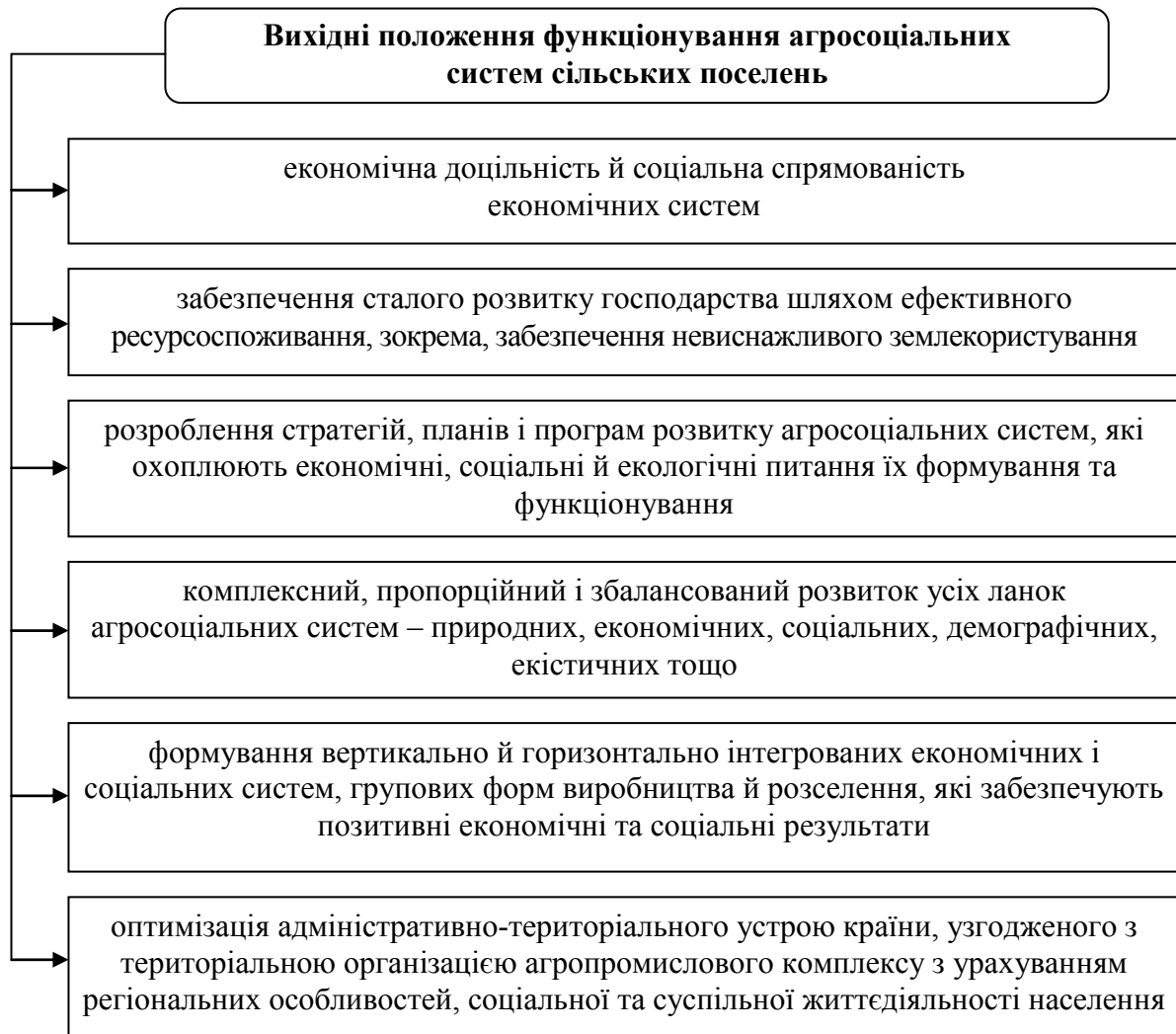

Рис. 2.3. Стратегічні принципи формування локальних агросоціальних систем

Джерело: складено автором.

Вихідні положення функціонування агросоціальних систем як цілеспрямованих виробничих аграрних формувань з метою розв'язання економічних і соціальних проблем розвитку сільських поселень показані на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Вихідні положення функціонування агросоціальних систем сільських поселень

Джерело: складено автором.

Треба зауважити, що адміністративно-територіальний устрій розуміють як систему організації державної влади й управлінської діяльності, яка враховує

економічні, соціальні, екологічні особливості територій, демографічні, етнонаціональні й культурні традиції населення¹⁵².

Стратегія розвитку аграрного сектора економіки України базується на конкурентних перевагах агроекологічних і природно-кліматичних умов, організації сільської поселенської мережі, наближеній до розміщення сільськогосподарських угідь з її соціальною і комунальною інфраструктурою, наявній системі адміністративного управління соціально-економічним розвитком агросоціальних систем тощо. Сільськогосподарська діяльність у сільській місцевості виступає базовим системоформувальним ядром національної й регіональної економіки в сільській місцевості. Вона надає імпульс соціальному розвитку регіонів, формує природне середовище життєдіяльності населення.

Стратегічні конкурентні переваги природно-ресурсного аграрного потенціалу України та виняткова соціальна значимість аграрного сектора економіки, зумовлена виробництвом продовольства, збереже і в майбутньому його лідерські позиції в економіці в цілому. Це вимагає вироблення й дотримання певної стратегії розвитку агровиробничого сектора економіки, побудованого на ресурсозберігальних й еколого-безпечних технологій агроекономічної діяльності, а також соціально спрямованого розвитку агросоціального сектора економіки. Збалансована агровиробнича діяльність і відповідний агросоціальний розвиток здатні забезпечити не лише ефективне функціонування виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства, але й системне вирішення соціальних питань життєдіяльності сільського населення. Разом це є теоретичними засадами сталого економічного й соціального розвитку аграрного сектора економіки і соціального розвитку села.

Стратегія розвитку агросоціальної системи України значною мірою залежить від державного стратегічного планування, яке визначає правові, економічні та організаційні засади розвитку країни та її регіонів. Стратегічне планування — це

---

¹⁵² Методологічні засади адміністративно-територіальної реформи в Україні: соціально-економічні аспекти. / [Данилишин Б. М., Фащевський М. І., Чернюк Л. Г. та ін.]; за ред. Б. М. Данилишина. // РВПС України НАН України. — К.: Основа, 2011. — 152 – С. 56-66.

певним чином обґрунтоване обрання пріоритетів розвитку виду діяльності чи регіону з врахуванням ресурсів та етапів досягнення цілей.

Стратегічні напрями розвитку господарства країни чи окремих видів діяльності передбачають досягнення стратегічних цілей, економічних та соціальних пріоритетів у майбутньому, формують певне бачення майбутнього. Стратегічні напрями розвитку агросоціальної системи, базуються на певних принципах, які відображено на рис. 2.5.

Уряд удосконалює державне стратегічне планування — передбачена система документів державного стратегічного планування економічного й соціального розвитку на десятирічний період, розроблення прогнозів на плановий та два наступних за планом роки. Серед прогнозних макропоказників є і група соціальних, які стосуються споживчих цін, кількості зайнятих економічною діяльністю віком 15-70 років (у середньому за рік), рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці, оплата праці найманих працівників, номінальна та реальна заробітна плата працівників тощо.

На основі стратегій розробляють плани соціально-економічного розвитку областей, районів, міст, затверджені відповідними радами. Уряд затвердив ряд документів, які стосуються розроблення, моніторингу та оцінювання реалізації регіональних стратегій розвитку, вніс зміни й доповнення до чинних нормативних актів для створення з урахуванням досвіду країн ЄС сучасної ефективної системи державного управління регіональним розвитком, які спрямовані на зменшення регіональних диспропорцій, підвищення конкурентоспроможності регіонів. Стратегія передбачає вирішення важливих питань державного управління регіональним розвитком з урахуванням специфіки кожного регіону — його географічної, історичної, демографічної, економічної, соціальної характеристик, а також з оцінкою сучасного стану соціально-економічного розвитку регіону, бачення його майбутнього розвитку, з урахуванням конкурентних переваг та обмежень перспективного розвитку, механізми реалізації стратегічного плану.

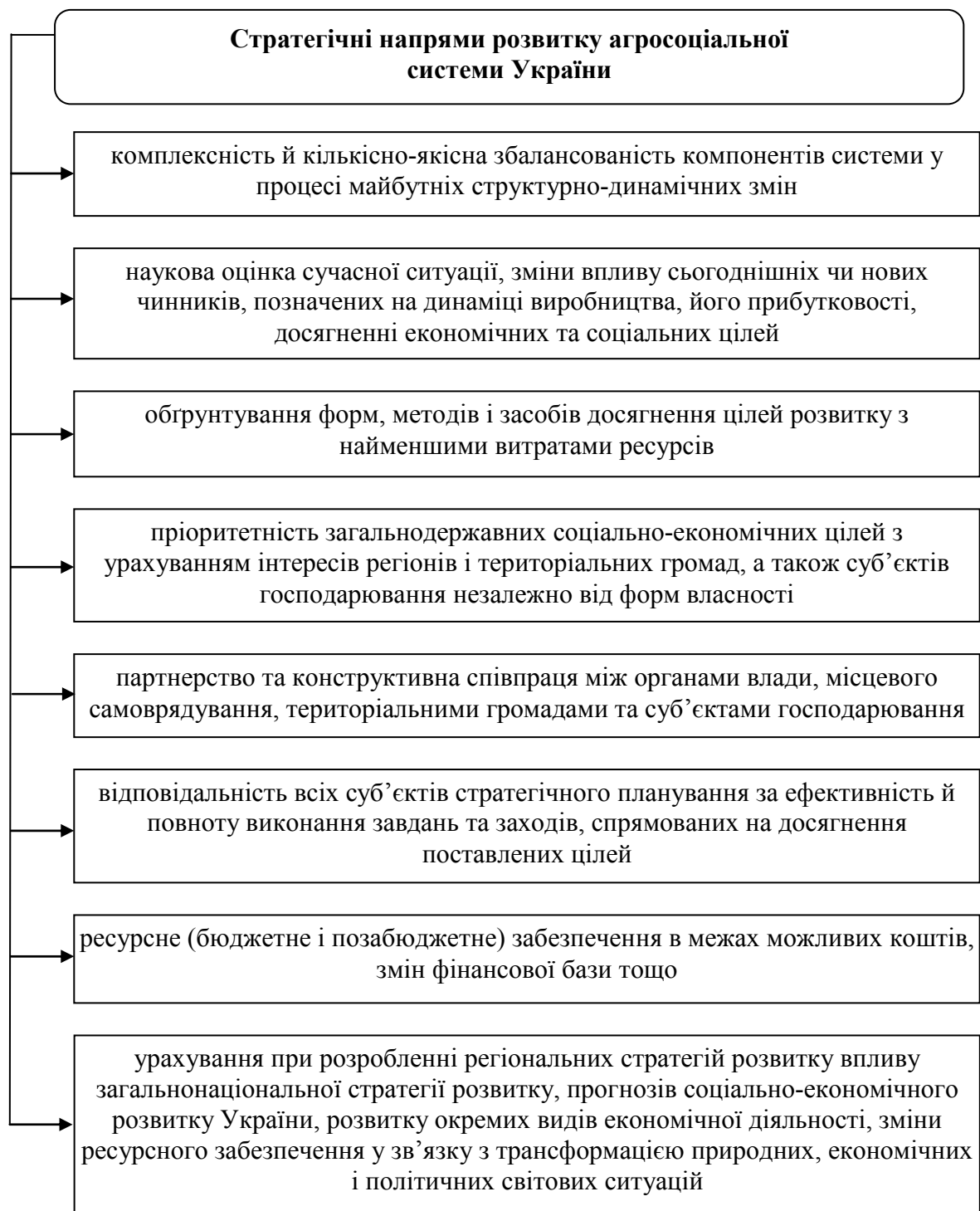

Рис. 2.5. Стратегічні напрями розвитку агросоціальної системи України

Джерело: складено автором.

Базуючись на загальних стратегіях розвитку України, особливої уваги заслуговують нормативно-правові документи, які визначають стратегічні напрями розвитку її агросоціальних систем. До них належать розроблені

Міністерством аграрної політики та продовольства «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки (на період до 2020 року)»¹⁵³, «Ініціатива «Рідне село». Практичні кроки. Господарства населення та сільськогосподарська кооперація» та інші стратегічні нормативно-правові акти, які стосуються ведення державного земельного кадастру, використання та охорони земель, нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів тощо.

Першочерговим у зазначених нормативно-правових документах є створення умов для розвитку аграрного сектора економіки країни, де системоформувальним є сільське господарство й технологічно зв'язані з ним інші види економічної діяльності. Соціально значимою ознакою його розвитку є виробництво сільськогосподарської продукції і продовольства для населення. У загальносуспільному визначенні така стратегічна соціальна спрямованість — це, безперечно, висока суспільна цінність. Однак такий аспект не вичерпує всієї повноти агросоціальних відносин, зокрема тих, які стосуються сільської територіальної громади, земельних відносин на землі, життя і трудової діяльності сільського населення, соціальної відповідальності бізнесу за підготовку кадрів із сільської молоді, оплати праці найманих працівників на сільськогосподарських підприємствах, забезпечення наявного рівня і якості життя сільського населення, розв'язання проблем довготривалої демографічної кризи, зупинення деградації поселенської мережі та її інфраструктурного забезпечення.

У переліку стратегічних цілей зазначеної Стратегії розвитку аграрного сектора економіки до 2020 року декларується, серед інших, і соціальний розвиток села, стійка мотивація до соціальної відповідальності бізнесу в аграрному секторі економіки та формування середнього класу в сільській місцевості. Водночас у структурі принципів організації розвитку аграрного

---

¹⁵³ Стратегія розвитку аграрного сектору економіки (на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.

сектора пріоритетність надана інтересам сільськогосподарських товаровиробників. Соціальні процеси на селі не отримали належної уваги.

Серед орієнтирів реалізації Стратегії соціальні аспекти аграрної діяльності стосувалися в основному зростання середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства, зменшення безробіття та збільшення рівня зайнятості в сільській місцевості. У структурі пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей вказано на сприяння розвитку інфраструктури в сільській місцевості, підвищення ролі сільських громад в економічному розвитку сільських територій, закріплення в сільській місцевості кваліфікованих спеціалістів в аграрному секторі, стимулювання диверсифікації й видів економічної діяльності в сільській місцевості. Очікуваними результатами Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року є в основному економічні — виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства для населення, що є важливим суспільним завданням аграрного виробництва. Соціальні питання стосуються підвищення заробітної плати працівників сільського господарства та рівня життя сільського населення, збільшення видатків на соціальну розбудову села.

Економічні досягнення в окремих видах діяльності аграрної сфери є беззаперечними. Проте вони не стали підставою для позитивних соціальних змін в агросоціальній сфері. Найгострішими соціальними проблемами сіль залишається безробіття і трудова міграція в інші регіони, в основному в міські поселення, або за межі країни. Селяни становлять основний контингент зарубіжних мігрантів України. Серед причин — найнижча серед інших галузей економіки середньорічна заробітна плата найманих працівників, зайнятих на сільськогосподарських підприємствах. У таких умовах, навіть за наявності робочого місця, мотивація до праці відсутня. Оскільки ще в 90-х роках зникла економічна база розвитку інфраструктури села, то остання практично фізично занепала. Зазначене ще більше стимулює міграцію сільського населення за межі населених пунктів зі зміною місця проживання. Це призводить до зниження

людності сільських поселень, відмирання сіл, зняття їх зі статистичного обліку. Як наслідок, відбуваються негативні зміни поселенської мережі, обезлюднення територій. За таких умов зростає постаріння сільського населення, втрата його продуктивної спроможності в сільськогосподарському виробництві, про що свідчить мінімізація земельних площ, оброблюваних селянськими господарствами, — понад половину населення обробляє площу земель площею до 0,50 га.

Майже половина аграрної продукції, яку виробляють у країні, — це результат діяльності селянських господарств. Вони становлять особливий тип агросоціальних систем, який сьогодні ще активно функціонує, вимагає особливого механізму підтримки, оскільки замінити його нічим. Сільськогосподарські підприємства, зокрема фермерські, малочисельні (менше 50 тис. одиниць на всю Україну), їх чисельність нестабільна, а результати аграрної діяльності незначні. Для поліпшення їх діяльності необхідні відмінні від попередньої групи товаровиробників механізми — стратегічні й тактичні. В останні роки найбільш активним товаровиробником аграрної продукції стали крупні агротоваровиробники найбільш конкурентоспроможної рослинницької продукції, причому експортної орієнтації. Проте їх роль у продовольчому забезпеченні населення України незначна, за винятком окремих культур — зернових і зернобобових, соняшника, ріпаку, сої, які не є виключними продуктами харчування населення. Агровиробнича й особливо агросоціальна діяльність таких агротоваровиробників вимагає особливих механізмів регулювання як в цілому по Україні, так і в кожному природно-господарському регіоні. Агрохолдингові компанії, які діють на базі Закону України «Про холдингові компанії в Україні»¹⁵⁴, є акціонерними товариствами, які володіють, користуються та розпоряджаються холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Цей Закон виконує в основному виробничу корпоративну місію щодо нормативного

---

¹⁵⁴ Закон України «Про холдингові компанії в Україні»: за станом на 01.01.2016 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 34. — Ст. 291. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3528-15>.

регулювання утворення й виробничої діяльності холдингових компаній і господарської діяльності корпоративних підприємств. Соціальні питання функціонування холдингових компаній у ньому не розглянуті. У стратегії розвитку цих компаній мають відображення як економічні питання функціонування агровиробничого комплексу, так і соціальні. Отже, у ній повинні поєднуватися виробничі та соціальні процеси в єдиному агросоціальному підході до поточного й перспективного розвитку складної сфери суспільної діяльності.

Це проявляється в основному в переліку завдань і заходів програми, де водночас з підтримкою конкурентоспроможності аграрного сектора економіки відзначено створення умов комплексного розвитку сільських територій, ефективної зайнятості та посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва в сільській місцевості як основи підвищення рівня життя населення, створення екологічно безпечних умов життєдіяльності населення, збереження демографічного потенціалу сільських територій, підготовка фахівців для роботи на селі тощо.

Очікуваними соціальними результатами є зростання зайнятості сільського населення, доходів, збереження поселенської мережі та наближення соціальної інфраструктури до визначених соціальних стандартів і нормативів, коли обсяги споживання населенням продовольства мають досягти раціональних норм. Економічними результатами в узагальненому вираженні є збільшення обсягів виробництва продукції, технічної оснащеності агровиробництва, збільшення інвестицій у цей сектор економіки, дотримання агроекологічних вимог тощо. При цьому аналіз виконання виробничої частини програми свідчить про певні успіхи. Так, виробництво зернових зростає високими темпами. Це саме стосується і продукції соняшника. Активно зростають показники збирання картоплі, яєць та овочів. Варто відзначити, що збільшення виробництва зернових, соняшника і яєць відбулося завдяки господарській діяльності крупних агрохолдингових компаній, а виробництво картоплі і овочів — завдяки діяльності господарств населення. Найменших успіхів при виконанні цільової програми досягнуто у виробництві

м'яса та молока. Виробництво цієї продукції значною мірою залежить від діяльності селянських господарств, і тому прогнозні показники можуть скласти лише близько половини від запланованих. Очевидним є те, що передбачених програмою механізмів було недостатньо для активізації виробництва м'яса і молока як господарствами населення, так і фермерськими та крупними агрохолдинговими компаніями України.

Оскільки стратегії мають загальний характер і відображають цілі та наміри діяльності в цілому в агросоціальної сфері України, то для їх досягнення необхідно розробляти конкретні проекти розвитку окремих видів діяльності, які стосуються, насамперед, рослинництва і тваринництва. Такий підхід викликаний певною виробничою спеціалізацією суб'єктів агропромислової діяльності — крупних товаровиробників зернових і зернобобових, олійних культур (соняшник, соя, ріпак), а також цукрових буряків. Їх виробнича діяльність пов'язана з крупнотоварним експортно орієнтованим виробництвом, особливим статусом трудових відносин у регіонах, соціальним розвитком села, специфічною мережевою формою організації виробництва та реєстрації аграрних підприємств, а також податковими відносинами з органами місцевого самоврядування, де орендуються земельні ділянки селян. Зазначене вимагає особливого механізму залучення таких компаній до реалізації як регіональних програм розвитку сільських територій, де використовуються земельні паї селян, так і конкретних сільських населених пунктів з різноманітних питань життєдіяльності жителів сіл — застосування праці на підприємствах холдингів, рівня доходів найманих працівників, професійного навчання чи підвищення кваліфікації місцевих працівників, розвитку соціальної інфраструктури в селах, у яких проживають наймані працівники цих агроформувань тощо. Партнерські відносини крупних агротоваровиробників і місцевих громад населення на постійній, а не лише на благодійницькій основі, позитивно позначаються як на економічних показниках агроформувань, так і соціальних умовах життя селян.

Отже, стратегія розвитку українського села стосується розвитку аграрного сектора в сільській місцевості в комплексі з розвитком інших видів діяльності як економічної бази розвитку соціальних процесів життєдіяльності сільського населення, що є єдиною агросоціальною системою. Оскільки складники цієї системи (економічні та соціальні) досить динамічні, то для їх збалансованого функціонування необхідні динамічні механізми мотивації відповідно до можливих змін. Складність функціонування економічної ситуації та соціальних процесів у сільській місцевості вимагає специфічних заходів для розвитку сільського господарства, життя та діяльності населення сільських територій. Крім того, особливості сільськогосподарського виробництва значною мірою зумовлені регіональними агроекологічними умовами, а соціальні процеси в сільській місцевості залежать від людності поселень, демоекономічної та демосоціальної його структури. Урешті-решт, йдеться про необхідність розроблення та застосування механізмів аграрного виробництва й соціальних процесів з урахуванням регіональних особливостей сільськогосподарського виробництва та структури поселенської мережі й соціально-економічних особливостей жителів сільської місцевості, гео економічного положення конкретних сіл, їх адміністративно-організаційного статусу. Це дасть змогу більш повно узгодити реформування діяльності сільського господарства з визначенням та досягненням соціальних пріоритетів територіальних громад окремого села чи суміжних сіл різної людності, які разом утворюють єдину регіональну агросоціальну систему. Це сприятиме більш ефективному використанню фінансових можливостей, виділених на облаштування сільських територій єдиної організаційно й управлінськи взаємозв'язаної системи, що збільшить доступність економічних, соціальних, адміністративних та інших послуг населенню, транспортного обслуговування в межах територіальних громад.

Сучасні особливості територіальної організації сільськогосподарського виробництва, форми його територіальної організації пов'язані, насамперед, з використанням економічних переваг територіальної концентрації, зокрема ренти розміщення. Це сьогодні і в майбутньому буде стимулювати

трансформацію сільської поселенської мережі, зміни економічних статусів населених пунктів, їх організаційно-управлінських функцій. Тому мережа сільських населених пунктів і забезпечення їх об'єктами соціальної інфраструктури може погіршитися. Ефективність буде вищою, а досягнення соціальних стандартів обслуговування сільського населення буде більш повним у разі формування територіальних громад у складі суміжних поселень з ядром (полюсом) як організаційно-управлінським центром системи поселень. Так можуть формуватися не лише сільські агросоціальні системи, а й сільсько-міські, де міське поселення є полюсом формування локальної (регіональної) системи міських і периферійних (суміжних) сільських поселень.

Така форма організації функціонування агросоціальних систем регіонів може позитивно вплинути на економічну базу розвитку соціальної інфраструктури, оскільки податкові надходження будуть концентруватися в єдиному місці, а не розпорошуватися по окремих сільрадах. Позитивним може бути й функціонування ринку праці, оскільки сезонні коливання в потребі робочої сили в сільському господарстві, зокрема в рослинництві, можуть компенсуватися зростанням потреби в робочій силі несільськогосподарських видів діяльності в межах міського поселення. Таким чином можуть формуватися програми розвитку сільських (сільсько-міських) регіонів різних регіональних і регіонально-галузевих рівнів — від місцевого до локального, регіонального (районного) чи природно-регіонального, зонального тощо.

У межах таких агросоціальних систем треба централізовано передбачити й розв'язання проблем розвитку підприємництва, зайнятості, транспортного сполучення, житлового будівництва, розвитку освіти, медичного, торгового обслуговування, культурно-дозвільної діяльності тощо. У таких агросоціальних системах мають знайти вирішення й питання розвитку депресивних територій, населених пунктів, які в перспективі будуть виключені зі списку поселенської мережі, або виникнення у зв'язку з розвитком підприємництва нових поселень. Зазначене зумовлює необхідність удосконалення управління розвитком територій, вирішення економічних питань землекористування, плати за землю,

інших економічних й соціальних питань, гарантування переваг й забезпечення негараздів для жителів сільської громади. Така форма організації агросоціальної діяльності як єдиної системи відіграватиме позитивну роль при формуванні ринку земель сільськогосподарського призначення. Повноваженням громади щодо використання земельних ресурсів, землеволодіння і землекористування в цьому випадку повинна бути прерогатива прав і потреб громадян. Адже громада повинна мати стабільне джерело забезпечення матеріальних умов кожного життя, а таким джерелом у сільській місцевості є земельні ресурси.

Державне регулювання діяльності агросоціальних систем має стосуватися моніторингу, прогнозів виробництва, регульованих покомпонентних функцій попиту і пропозиції на продовольчому ринку, цінових механізмів на продукцію, розроблення законодавчо-нормативної бази з різноманітних питань ринку продовольства і землі, захисту інтересів товаровиробника на зовнішніх ринках тощо. Значна частина питань, яка вимагає державного втручання, стосується розвитку організаційно-правових форм господарювання, розмірів їх землекористування, екологічних умов сільськогосподарської діяльності, збереження природної родючості ґрунтів усіма суб'єктами агровиробничої діяльності, забезпечення сталого функціонування агросоціальної системи без зниження її продуктивності. Державою повинні бути передбачені механізми стимулювання дотримання агроекологічних вимог і стандартів та санкцій у разі порушення відповідних законодавчо-нормативних положень.

Обґрунтування стратегічних напрямів розвитку регіональних агросоціальних систем вимагає і вдосконалення структури агровиробництва. Сьогодні склалася ситуація, коли найбільш активно розвивається сектор рослинництва і група експортно орієнтованих культур — зернові й зернобобові, соняшник, соя, ріпак, які у вигляді сировинного продукту вивозять за межі України. Цей сектор має найбільш ефективну організаційну вертикально-інтегровану виробничу систему, з широким застосуванням новітньої техніки та технології тощо. Він виглядає надто відособленим, а не елементом повної

аграрної рослинницько-тваринницької системи. Його участь у розвитку соціальної системи невелика, оскільки застосування трудозберігальних технологій обмежує потреби в місцевій робочій силі, а отже, його участь у розв'язанні проблем зайнятості сільського населення незначна. Важливим є і те, щоб податкові надходження від діяльності таких підприємств відбувалися за місцем їх юридичної реєстрації, а не за місцем використання земельних паїв селян. Отже, це вимагає вдосконалення механізмів економічних відносин між виробниками сільськогосподарської продукції і власниками земельних та майнових паїв, територіальними громадами.

Для обґрунтування стратегії розвитку агросоціальної системи необхідно вирішити питання економічних відносин між виробниками сировинної аграрної продукції і її переробниками щодо цінової політики, розподілу доходів тощо. Вимагає регулювання відносин з переробними підприємствами питання розширення виробництва і збільшення зайнятості, урахування особливостей сезонного використання сільської робочої сили на несільськогосподарських роботах переробних підприємств.

У стратегії розвитку агросоціальних систем чільне місце повинні мати питання активного подолання негативних наслідків аграрної реформи за останні десятиліття. Вони стосуються не лише зростання обсягів виробництва продукції підприємств агропромислового комплексу, що, безперечно, є важливим, але й відновлення природної родючості ґрунтів, яка має в останній період тенденцію до зниження. Саме деградація чорноземів може стати в майбутньому причиною нової хвилі занепаду аграрного виробництва з тяжкими соціальними наслідками для значної кількості регіонів України. Це саме стосується і збереження та розвитку трудових ресурсів потенціалу в сільській місцевості, особливо молодих, найбільш трудоактивних вікових категорій. Аналітичні матеріали попередніх розділів свідчать про наявність в Україні регіонів з надзвичайно низькою часткою в структурі населення осіб віком до 16 років і водночас високою часткою осіб позапрацевдатного віку. Отже,

необхідно враховувати реалії регіональних особливостей демоекономічної системи України, а також трудові традиції їх населення.

Використання інновацій як аграрно-виробничого спрямування, так і регіонального комплексного агросоціального змісту організації виробничого процесу, підвищать економічний і соціальний ефект функціонування агропромислових систем. Регіональні особливості агроекологічних умов зумовлюють територіальну багатогалузевість агровиробничого комплексу, історично зумовлену цим систему розселення населення й людність поселень, оскільки ґрунти забезпечували виробництво продовольства для забезпечення потреб населення. Тому важливим стратегічним завданням є отримання регіональних переваг агроландшафтів та агроєкосистем, ґрунтового покриву для визначення організаційно-економічних механізмів взаємозв'язаного розвитку аграрних та соціальних процесів у регіонах України. При цьому аграрні процеси розглядають у комплексі — як рослинництво, так і тваринництво, як виробництво кінцевої продукції, так і проміжкової, зокрема як кормової бази.

Стратегічний довгостроковий напрям розвитку регіональних агросоціальних систем вимагає вдосконалення організаційно-правових форм господарювання та управління діяльністю суб'єктів аграрного виробництва. Зараз значну частку у виробництві продовольства займають господарства населення — присадибні ділянки з площею 0,25-0,50 га. Самозабезпечення продовольчими продуктами сьогодні не підлягає оцінці з позицій економічного ефекту. Це характерне для періоду нерозвинутого ринку продовольства й невідповідного потребам забезпечення прожиткового мінімуму. Надто низький рівень пенсійного забезпечення та мінімальних заробітних плат спричиняє виробництво додаткової продукції на присадибних ділянках. Однак тривалість цього періоду залежить від успіхів у виробництві аграрної продукції аграрних компаній, здешевлення її вартості, підвищення її поживної та біологічної цінності, економічної й територіальної доступності тощо. Такий характер розвитку агросоціальної системи, нові шляхи і механізми розв'язання соціально-економічних проблем на

селі визначатимуть майбутні стратегічні напрями й засади аграрної та соціальної політики на селі.

В основі техніко-економічних засад будуть новітні технологічні рішення щодо зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, її збереження, перероблення та виробництва якісних продуктів харчування. Соціальним наслідком буде досягнення продовольчої безпеки — виробництва конкурентоспроможних продуктів харчування. Крім того, соціальним наслідком буде в перспективі формування сільського населення — його чисельності, демографічної та демоекономічної структури, формування людського капіталу, формування ринку робочих місць і робочої сили, відповідного новим потребам професійно-кваліфікаційного рівня тощо. Особливе місце в стратегії розвитку агросоціальних систем має посісти формування нової системи сільського розселення, нових типів, форм і функцій поселень. Очевидно, що зміниться функціональна структура сільських поселень — зменшиться роль сільськогосподарського їх призначення і зросте їх роль як центрів рекреації, відпочинку, туризму, позаміського проживання в єдиній сільсько-міській системі життєдіяльності населення.

У стратегічній агросоціальній системі економічний і соціальний складники розглядають як елементи цілого. Вони зберігають певну окремішність, тобто для них характерні особливі ознаки функціонування. По суті, мова йде про особливості функціонування соціальної системи в цілком визначеній економічній системі — аграрній. Зміни в аграрній сфері неодмінно позначаються на особливостях функціонування соціальної системи. І навпаки — зміни в соціальній системі знаходять відображення в розвитку агроекономічної.

Зважаючи на викладене вище, стратегічні напрями розвитку агросоціальних систем значною мірою залежать від трансформації економічних відносин в аграрному комплексі України у зв'язку з проведенням аграрної реформи.. Сьогодні, хоч і діє мораторій на купівлю–продаж землі сільськогосподарського призначення, але окремі випадки заволодіння землею

спостерігаються. Повне зняття мораторію на продаж землі може мати як позитивні наслідки, оскільки зростуть надходження до бюджету, так і негативні — в основному соціально-економічні. Вони стосуватимуться втрати землі як головного ресурсу селянина, підвищення безробіття, оскільки (як свідчить уже сьогоднішній досвід, на землі працюють ті, хто на ній проживає) руйнуватиметься сільська поселенська мережа. У зв'язку з виїздом селян у міста та інші регіони руйнуватиметься поселенська мережа, соціальна інфраструктура сіл, оскільки новий власник не відповідатиме за їх розвиток. Отже, продаж землі може перетворити агровиробника в безземельного мешканця села з негативними наслідками для його існування.

Із суспільної й соціальної позиції доцільно реформувати земельні відносини таким чином, щоб земля як ресурс завжди належала всьому народу країни в особі держави, яка шляхом оренди могла б контролювати її використання, стабільно отримувати кошти до бюджету. Витрати їх могли бути спрямовані на розв'язання соціально-економічних проблем і сільського населення. На рівні територіальних громад села чи сіл орендокористувачі орендну плату мають сплачувати до бюджету органів місцевого самоврядування. Отже, орендодавець-сільська рада могла б контролювати ефективність використання землі орендокористувачами.

Державна власність на землю, як це є в інших країнах (Китай, Ізраїль), і регулювання податку на землю та довгострокова оренда можуть певною мірою вирішити питання агроекономічного й агросоціального розвитку сільських територій. Уже сьогодні є практика повернення неуспадкованої землі у власність територіальних громад й ефективне розпорядження нею органами місцевого самоврядування. Така сама ситуація складається й тоді, коли земельні паї є власністю найменш активної частини сільського населення-осіб похилого віку, які уже не мають можливостей займатися землеробською працею. Це стосується також ділянок сільськогосподарського призначення, отриманих у спадщину особами, які проживають у містах, інших регіонах чи країнах і не мають наміру працювати в сільському господарстві і не

використовують зараз ці землі за їх призначенням. Державна власність на землю значно спростила б механізм задоволення потреб у територіальних ресурсах у зв'язку з перспективами розвитку сільських чи сільсько-міських розселенських систем. Отже, територіальна громада завжди була б забезпечена землею і могла б її використати відповідно до потреб на певному періоді її розвитку, оскільки земля виконує економічну, соціальну й розселенську функцію, а землі сільської ради слугують інтересам населення усієї регіональної агросоціальної системи. Приватна власність призведе до соціальної поляризації — збагачення окремих людей і корпорацій та зубожіння більшості жителів сіл. Оскільки в Конституції записано, що Україна є правова, соціальна держава, то державна власність на землю дасть можливість державі виконати соціальну функцію щодо жителів сільської місцевості і всього населення країни. Ринку потрібно відвести функції оренди землі та не вважати її товаром, оскільки вона не є продуктом праці, а значить, цінність її не визначається, і купівлі–продажу її не може бути.

Агросоціальної системи локального рівня формуються на базі села чи сіл, об'єднаних управлінням у межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Сільський голова й депутати сільської ради є відповідальними за економічну діяльність у своїх адміністративних межах, соціальний розвиток — освіту, охорону здоров'я, культуру, стан житлово-комунального господарства, енергетичну, транспортну інфраструктуру, водопостачання, зв'язок з іншими населеними пунктами тощо. Тому для реалізації цілей стратегічного розвитку землі територіальної громади доходи від її оренди стануть одним з важливих джерел.

Підсумки аналізу сучасного наукового обґрунтування стратегії розвитку агросоціальної системи дають можливість зробити висновок, що однією з найбільш актуальних проблем розвитку економіки країни є розроблення базових засад стабільного розвитку соціально-економічної системи країни. Особливо гостро стоїть це питання для сільських територій. Стабільність їх розвитку базується, насамперед, на конкурентних перевагах природно-ресурсних, особливо земельних,

потенціалів, оскільки ґрунтово-кліматичні умови сьогодні і в майбутньому будуть головним чинником аграрної діяльності регіонів. Важливу роль відіграють економічні передумови — стан, рівень та динаміка розвитку, організаційно-правові форми господарювання, їх структура, інтеграція праці, капіталів і ресурсів. Особливе значення має взаємозв'язок суб'єктів господарювання під час виробничої діяльності.

Зростає роль соціальної компоненти у стратегії розвитку агросоціальних систем. Це стосується сукупності форм життєдіяльності населення — його відтворення, динаміки, демосоціальної та демоекономічної структури, використання трудоактивного населення, соціально-інфраструктурних та екологічних умов проживання, формування поселенської мережі тощо. Разом економічна, соціальна та екологічна життєдіяльність сільських територіальних громад формує регіонально-просторову модель взаємодії всіх її компонентів як єдиної системи. Системою є сукупність елементів, між якими існує закономірний зв'язок, що об'єднує частини в ціле і формує внутрішню єдність структурованої системи. Агросоціальні системи є особливим класом систем як складноорганізованого й упорядкованого цілого, в основі якого лежить економічна система із сукупністю соціально-економічних відносин. Взаємодіючи в системі цілого, економічні та соціальні відносини зберігають відносну самостійність й автономність. Для забезпечення ефективної, корисної для економічних і соціальних процесів взаємодії необхідна складна та динамічна система організаційно-правових механізмів, які забезпечуватимуть досягнення стратегічних цілей та інтересів бізнесу й територіальної громади.

Економічні й соціальні реформи в агропромисловому комплексі України на базі наявної організаційно-правової системи зумовили вирішення окремих стратегічних завдань виробництва сільськогосподарської продукції підприємствами та господарствами населення і досягнення певного рівня продовольчої безпеки в країні.

Водночас законодавчо задекларована пріоритетність соціального розвитку села, коли йдеться про реалізацію системи соціальних цінностей

сільського населення, вповні не була досягнута. Це стосується соціальної інфраструктури в сільській місцевості, поліпшення демографічної ситуації, зокрема оптимізації статевовікової структури по регіонах України, підвищення народжуваності та зміни напрямів міграційних процесів, підвищення зайнятості сільського населення, зокрема зростання кількості найманих працівників та рівня оплати праці, збереження поселенської мережі, підвищення рівня і якості життя сільського населення тощо. Отже, у єдиній цілісній соціально-економічній системі соціальна компонента не отримала відповідного, збалансованого з економічним рівня розвитку. Це призводить до накопичення суперечностей, загострення соціальної ситуації, поляризації інтересів бізнесу і громади. Функціональні відносини між окремими елементами стали суперечливими, що заважає розвитку цілісного господарського агросоціального організму.

Стратегічні напрями подальшого розвитку агросоціальних систем регіонів України вимагають удосконалення законодавчо-нормативної бази розвитку агропромислового та соціального комплексів у їх єдності і взаємозумовленості. У структурі механізмів важлива роль належить удосконаленню державного регулювання, упорядкуванню взаємовідносин між бізнесом, громадою й місцевою владою з метою створення сприятливих умов для економічної діяльності в сільській місцевості, а також підвищення рівня якості життя населення в кожному населеному пункті, досягнення динамічного збалансованого комплексного соціально-економічного сталого розвитку агросоціальної системи. Ця функція має стратегічне значення щодо організації ефективного використання агроресурсів і соціального капіталу в сучасних умовах та вирішення майбутніх завдань розвитку.

2.4. Світові тенденції інноваційного процесу розвитку підприємства

У сучасному світі дедалі частіше інформацію визначають як ключовий чинник суспільного розвитку. Відтак, знання має визначальний вплив як на